

Wouter Mensink

**Filosofie tussen stad
en platteland**

**Hoe we
uit het dorp
vertrokken**

Boom

© 2024 Wouter Mensink | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 j° Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Omslagontwerp: Annabel Keijzer
Afbeelding omslag: © Annabel Keijzer
Opmaak: Marry van Baar

ISBN 978 90 2446 736 5 | NUR 730

www.boom.nl

Inhoud

Inleiding

Warme koppen 7

I HET PLATTELAND VERLATEN 17

1 Weg van de wortels

De wortelervaring 19

2 De modernisering van het platteland

De moderniseringservaring 29

3 Plattelandverlating als event

De ervaring van overgangen 39

4 Het apollinische en dionysische platteland

De cultuurschok-ervaring 51

II STEDELING WORDEN 61

5 Van een rurale naar een urbane habitus

De 'nieuwe jas'-ervaring 63

6 De urbane, emancipatoire publieke sfeer

De publieke ervaring 73

7 Je verhouden tot de stad

De reflexieve en de blasé-ervaring 83

- 8 Stadverlating
De back to basics-ervaring 93

III HET PLATTELAND HERONTDEKKEN 101

- 9 Het verbeelde platteland
De fictieve ervaring 103
- 10 Het platteland dat niet meer bestaat, of nooit heeft bestaan
De (a)historische ervaring 113
- 11 Het mythische platteland
De mythische ervaring 119
- 12 Bringing it all back home
De vertalende ervaring 141

Conclusie

Naar een dialoog 155

Noten 177

Literatuur 185

Inleiding

Warme koppen

Mijn opa en oma hebben elkaar ontmoet bij een paasvuur. Voor wie niet met die traditie bekend is: dat zijn vreugdevuren die aan het einde van de donkere maanden worden ontstoken in het gebied waar vroeger de Saksen woonden. Bij het liedje ‘Kies er maar een vogeltje uit deze krans’ kozen mijn opa en oma elkaar. Zonder dat paasvuur was ik er misschien wel niet geweest.

Ik ben opgegroeid met paasvuren. Als we bij mijn opa en oma de eieren achter de kiezels hadden, zagen we vanuit de auto altijd de oranje gloed van grote vuren over de donkere velden. Ook in het dorp waar wij zelf woonden, gingen we vaak kijken als het werd aangestoken. ‘Kop warm. Rug koud’, zoals de Drentse zanger Daniël Lohues het gevoel samenvatte in een column voor het *Dagblad van het Noorden*.¹

Er is altijd gedonder geweest over de paasvuren. Volgens Lohues begon dat al toen de Franken de Saksen gingen overheersen en probeerden het oude gebruik te onderdrukken. Door de eeuwen heen volgden nog vele pogingen om dit ‘heidense’ gebruik de kop in te drukken. Ook in 1959 nog kopte *Het Parool*: ‘Paasvuur mag niet, zeggen predikanten in Lunteren’.² Maar zelfs met zoveel weerstand van hogerhand bleven de vuren branden. In de woorden van Lohues: ‘Zwijgend staren Saksen elk jaar weer in hun vuur.’

Na verloop van tijd raakte de heidense achtergrond van het ritueel wat naar de achtergrond, en werden negatieve milieueffecten het voornaamste argument in de strijd tegen de vuren. Het verband met het milieu is overigens niet altijd negatief geweest. In 1973 schreef het *Nieuwsblad van het Noorden* zelfs over een ‘paasvuur voor het milieu’:

In Garnwerd hadden enkele milieubewuste bewoners het goede idee de dijken en het riet van het Reitdiep van afval te ontdoen. Het werd op de dijk gedeponereerd en op Tweede Paasdag bij wijze van paasvuur opgebrand.³

Tien jaar later berichtte *Het Parool* over een demonstratie tegen kernwapens: ‘Met de fakkels die men meedraagt, wordt op een nabijgelegen terrein een paasvuur ontstoken.’⁴

Later in de jaren tachtig bleken paasvuren en het milieu toch niet arm in arm te gaan. Er was vooral kritiek op alle andere materialen die, naast hout, in vlammen opging: van vuilniszakken tot autobanden. Dat werd al snel aan banden gelegd, en paasvuren werden in elk geval in die zin milieuvriendelijker. Daarmee was de kous echter nog niet af. Begin jaren negentig kwam daar namelijk het geluid bij dat hout verbranden in de open lucht CO₂ produceert, en daarmee het toen zogeheten broeikaseffect versterkt. De Natuur en Milieu Federatie Overijssel vond dat de paasvuren om die reden verboden moesten worden, zo schreef het *Nieuwsblad van het Noorden*.⁵

Kwam de kritiek in de vroege jaren negentig nog uit de omgeving waar de paasvuren werden aangestoken, later ontstond het beeld dat ‘het eeuwenoude gebruik in het vizier [was] gekomen van grootstedelijke milieuclubs en progressieve politici’, aldus *De Telegraaf* in 2018.⁶ Al snel werd de discussie in een breder verband geplaatst, zoals *Het Parool* datzelfde jaar beschreef:

De maatschappelijke en technologische stroomversnel-
ling van de laatste drie decennia versterkt bij velen het
gevoel dat hun levenswijze in hoog tempo ingrijpend
wordt gewijzigd. Dat zoals het heet je ‘cultuur’, je ‘iden-
titeit’ wordt afgepakt. En dat dit wordt aangewakkerd en
aangemoedigd door stedelijke elites die zelf baat hebben
bij de veranderingen (en niet gehecht zijn aan Paasvuur of
kievitseieren rapen). Dat is bedreigend. En daardoor ga je
je verweren tegen ‘stadse fratsen’.⁷

Het jaar daarop begon dat verweer vaste vorm aan te nemen
in de vorm van de boerenprotesten, en daarmee werd ook de
discussie over de vuren grimmiger. De protesten gingen wel-
iswaar primair over plannen om de stikstofuitstoot te beper-
ken door de veestapel te halveren, maar de discussie over sym-
bolen als het paasvuur speelden op de achtergrond mee. De
Volkskrant schreef heel treffend over de boerenappgroep Voll
Gass waarin leden “lullen” over het boerenleven en het bou-
wen van paasvuren’, maar ook over de organisatie van trek-
keracties naar Den Haag of Stroe.⁸ Het is dat er in 2020 en 2021
geen paasvuren mochten worden georganiseerd vanwege de
coronapandemie, maar anders is het goed denkbaar dat ze een
brandhaard waren geworden. De vlam zat goed in de pan, om
binnen de vuurmetafoor te blijven.

Het gevoel van ‘afgepakte tradities’, van aangetaste iden-
titeit en daarmee van een inbreuk op een bepaalde manier
van leven, leeft sterk op het platteland. Voor plattelandsbe-
woners staat er dus nogal wat op het spel. Ook de toenmalige
premier Mark Rutte erkende dat ten tijde van het stikstofde-
bat:

In de loop van de jaren is door maatschappelijke debatten,
maar ook door de mate waarin het platteland zich verte-
genwoordigd voelt in de politiek, de vraag gerezen bij de

plattelanders of hun manier van leven wel even belangrijk en even te respecteren is als die van anderen.⁹

Ook de Randstedelingen, de (al dan niet grootstedelijke) ‘milieuclubs’ en de progressieve politici – en ongetwijfeld heel wat anderen – hebben het gevoel dat er veel op het spel staat: als we niet heel snel iets doen aan klimaatverandering en milieuvervuiling, dan staat niet alleen een specifieke manier van leven onder druk, maar misschien wel het leven als zodanig. Als we niet ingrijpen, hebben we geen paasvuren nodig om allemaal een warme kop te krijgen. Het RIVM berekende dat de uitstoot van fijnstof en andere kwalijke stoffen door paasvuren weliswaar minder dan 2% is van de totale jaarlijkse uitstoot, maar toch vergelijkbaar is met de piek van vuurwerk tijdens de jaarwisseling. En dat laatste is ondertussen in zestien gemeenten verboden.

In de voetsporen van de boerenprotesten wist de nieuwe BoerBurgerBeweging (BBB) de Provinciale Statenverkiezingen van 2023 te winnen. Het *Algemeen Dagblad* schreef:

Sinds BBB die dreun uitdeelde bij de Provinciale Statenverkiezingen gaat het zo’n beetje elke dag over de kloof tussen stad en platteland. En het gedoe rond de paasvuren staat nou net symbool voor die kloof. Voor een partij als BBB toont het ‘geneuzel’ over de paasvuren andermaal aan dat landelijke politici maar weinig begrijpen van het platteland en van plattelandstradities als carbidschieten of trekkerslep (wedstrijd welke trekker het meeste gewicht trekt).¹⁰

Laten we eens even de balans opmaken. Aanvankelijk waren de paasvuren nog een duidelijk issue waarover stevig werd gediscussieerd. Je kon er een inhoudelijk debat over voeren, bijvoorbeeld over de vraag naar de milieueffecten van verschil-

lende materialen. Gaandeweg raakten dat soort inhoudelijke vragen naar de achtergrond en ging het debat veel meer over ‘de relatie’ tussen de partijen die bij het conflict waren betrokken. In eerste instantie waren die partijen nog veelal lokaal of regionaal actief, maar later leek het eerder te gaan om partijen op het landelijke toneel. De suggestie is dat een stedelijke elite het platteland zijn cultuur, identiteit en manier van leven afpakt. Andersom is de suggestie dat het platteland de mensheid zijn kansen op voortbestaan afpakt. Het is me allemaal wat.

Wat we in deze discussie zien, is klassieke conflictdynamiek. Naarmate conflicten escaleren of transformeren, zien we heel vaak dat de ‘inhoud’ van het oorspronkelijke issue naar de achtergrond verdwijnt en de relatie tussen de conflicterende partijen op de voorgrond komt te staan. In dat soort gevallen kun je eigenlijk het ‘inhoudelijke debat’ niet goed vervolgen totdat de relaties in zekere mate zijn hersteld. Los van wat er voor de verschillende partijen op het spel staat: zeker is in elk geval dat de relatie tussen stad en platteland verstoord is, en dat dat een belemmering vormt voor een bespreking van bepaalde grote vraagstukken voor de toekomst. Het is de inzet van dit essay om aan een verbeterde relatie bij te dragen, door meer perspectieven in beeld te brengen.

Wie precies de partijen zijn en wat hun relatie is, is moeilijk te zeggen. In de discussie over paasvuren is er maar weinig rechtstreeks contact tussen dorpingen en stedelingen. Communicatie vindt vooral plaats via beeldvorming, die voor een belangrijk deel geschiedt via de media. Veel van die media zijn gevestigd in de Randstad, en dat is ook waar het leeuwendeel van de journalisten woont. De Randstad is ook in de landelijke politiek veel sterker vertegenwoordigd dan het platteland, al is dat aan het veranderen. In die zin zijn mensen die op het platteland wonen afhankelijk van de manier waarop ze door stedelingen worden gerepresenteerd.

Van ‘kloofdenken’ naar ‘ervaringsdenken’

Toch is de relatie tussen plattelanders en stedelingen vaak ook heel persoonlijk, al is het dan niet gekoppeld aan concrete issues, zoals de discussie over paasvuren. Hoeveel families zijn niet door het hele land vertakt? Als ik naar mijn eigen vertakte familie kijk, wordt er niet veel over dit soort thema’s gesproken. Waarom is dat? In het verlengde daarvan denk ik dat een eerste manier om de relaties tussen dorpingen en stedelingen te verbeteren, is door persoonlijke ervaringen meer aandacht te geven, en daarmee het intermenselijk aspect.

Ik heb het in het bijzonder over ‘ervaringen die te denken geven’. We moeten af van het idee van een ‘kloof’ als de voornaamste metafoor om de relatie tussen stad en platteland te beschrijven. Als we historicus Ben Wilson mogen geloven, in zijn boek *Metropolis*, bestaat de spanning tussen stad en platteland al duizenden jaren.¹¹ Het beeld van een ‘kloof’ is slechts één manier om over die spanning te praten.

Kloofdenken leidt tot een welles-nietesdebat: bestaat de kloof of niet? Als 2022 het jaar van de ‘klooferkenning’ was, dan was 2023 het jaar van ‘kloofontkenning’. ‘Boerenbemiddelaar’ Johan Remkes speelde een hoofdrol in de erkenning. Hij stelde in zijn rapport: ‘Er is een groeiende kloof tussen Randstad en landelijk gebied én tussen stad en platteland.’¹² Veel plattelanders waren tot tranen geroerd.

Volgens ‘kloofontkenners’ als Sander Schimmelpenninck is de vermeende kloof echter ‘simpelweg het verschil tussen progressief en conservatief’.¹³ Ook onderzoekers trokken het bestaan van een kloof in twijfel. Mijn voormalige collega’s van het Sociaal en Cultureel Planbureau toonden bijvoorbeeld aan dat de verschillen tussen plattelandsbewoners onderling groter zijn dan die tussen stedelingen en dorpingen.¹⁴

Maar de vraag of er wel of geen kloof is, is eigenlijk niet eens zo relevant als mensen het gevoel hebben dat hij er is. En dat

hebben ze: een panelonderzoek van het *Algemeen Dagblad* en het agrarische tijdschrift *Nieuwe Oogst* van begin 2023 liet zien dat 60% van de ondervraagden een kloof ervaart, en voor boeren gold dat zelfs voor ruim 85%.¹⁵ Als een kind bang is voor monsters onder het bed, heeft het weinig zin om hem of haar te vertellen dat monsters niet bestaan. Je doet er verstandiger aan de angst serieus te nemen, te achterhalen of er iets anders achter schuilgaat, en om manieren te verzinnen om de monsters te verjagen of behapbaar te maken.

Het is dus belangrijk om uit te gaan van de *ervaring* van mensen, en om daarop aan te sluiten. Ik wil in dit essay aanvullende perspectieven geven op die spanning. Door meer in te gaan op specifieke ervaringen dan op algemene tendensen, of abstracte metaforen, denk ik dat we ons perspectief verbreden. Dat kan helpen bij het herstel van de relatie.

Aan de plattelandverlaters

Ik werk het ‘ervaringsdenken’ uit door een specifiek perspectief centraal te stellen, namelijk dat van mensen die zowel stad als platteland kennen. Ik denk daarbij vooral aan plattelanders die de trek naar de stad hebben gemaakt. Niemand heeft nog persoonlijke herinneringen aan de tijd dat Nederland nog overwegend een agrarische economie was, maar toch hoeven de meeste stedelingen ‘maar een paar generaties terug te gaan’, zegt Geert Mak, ‘of ze stuiten op een grootvader, een oudoom of een overgrootvader die als boer het hoofd boven water probeerde te houden’.¹⁶ Het perspectief van mensen die zelf vrij recent die stap hebben gemaakt, is dan ook niet toereikend. We hebben het perspectief van meerdere generaties nodig, juist om te laten zien hoeveel verschillende ervaringen er zijn.

Ik gebruik in dit essay de termen ‘plattelandverlater’ en ‘dorpverlater’. Die laatste term ontleen ik aan het werk van

de negentiende-eeuwse Amerikaanse schrijver Henry David Thoreau, en de eerste heb ik daar zelf van afgeleid. Thoreau is bekend vanwege zijn poging een simpel leven te leiden in een zelfgebouwde hut in het bos. Hij beschrijft dat in zijn boek *Walden*, genoemd naar het meer waarop hij uitkeek vanuit zijn hut.¹⁷ Ondanks zijn waardering voor een zelfvoorzienend leven was hij opmerkelijk kritisch op de tradities van het agrarische bestaan. Hoe verbonden hij zich ook voelde met de grond waarop hij zijn boontjes kweekte, voor de meeste boeren die hij kende, zag hij de grond en alles wat daarop stond meer als een strop die langzaam maar zeker hun nek afknelde. De boerderij die van vader op zoon overging zag hij als een blok aan het been van de familie, die het elke nazaat een beetje moeilijker maakte om het hoofd boven water te houden. Ze bleven zichzelf maar in de schulden steken om het bedrijf draaiende te houden.

In zijn boek doet hij een oproep aan alle mensen die de dorpen waarin ze zijn geboren graag achter zich willen laten. In tegenstelling tot het algemene tijdsbeeld raadt hij die mensen niet aan om dan maar de tocht naar de stad te maken. In plaats daarvan richt hij zich tot 'alle eerlijke pelgrims, die de bossen in trekken (...) en echt het dorp achter zich laten'.¹⁸ Dat zou dan niet uit dwang moeten gebeuren, of omdat er niets anders op zit, maar 'voor de vrijheid'.

Net als Thoreau richt ik me met dit essay op mensen die hebben besloten 'om echt het dorp achter zich te laten'. Ik kies daarbij voor een tweesporenbeleid. Aan de ene kant denk ik aan mensen die tijdens hun eigen leven vertrokken zijn. Ikzelf ben zo'n plattelandverlater: ik groeide op in een dorp, maar trok toen ik volwassen werd weg naar een hele reeks steden – Enschede, Praag, Boedapest en inmiddels Amsterdam. Ik bouw in dit essay op mijn eigen ervaringen en die van familieleden. Door na te denken over de ervaringen van mijn grootouders, mijn ouders en mezelf heb ik geprobeerd een beeld te krijgen

van de gevolgen van een keuze voor de stad. Wat laat je achter als je uit het dorp vertrekt? Lukt het eigenlijk wel om dat dorp en 'het dorpsse' achter je te laten? Wat leer je als je in de stad aankomt? Hoe gaat 'stedeling worden' eigenlijk in zijn werk? En, misschien wel het belangrijkste: wat betekenen al die ontwikkelingen voor de manier waarop je als nieuwe stedeling naar het platteland kijkt? Welke beelden heb je daarvan? En hoeveel verschillen die van de beelden die je had toen je er zelf nog woonde?

Aan de andere kant werk ik toe naar meer algemene reflecties over de relatie tussen plattelanders en stedelingen. Ik probeer te laten zien dat hun ervaringen misschien minder van elkaar verschillen dan we geneigd zijn te denken, en dat er allerlei aanleidingen zijn om je te verplaatsen in het perspectief van de ander. Door te spreken over 'ervaringen die te denken geven' benadruk ik dat het goed is om tegelijkertijd te denken en te doen.

Filosofie tussen stad en platteland

Wat is het platteland, nu we het als mensheid in meerderheid hebben verlaten? Hoe leren we het kennen? Jan-Hendrik Bakker zegt er het volgende over in zijn filosofische essaybundel over de grond waarop we leven: 'De tegenstelling tussen stad en land is een klassieke. In de filosofie komt die neer op de tegenstelling natuur-cultuur.'¹⁹ Maar hoe zit het dan met de oproep van Thoreau om het dorp te verruilen voor het bos? Moeten we Thoreaus bos dan indelen bij de natuur waarover Bakker het heeft, en zijn dorp bij Bakkers 'cultuur'? Zitten dorpen en steden in hetzelfde conceptuele hokje? Ik schat zo in dat de mensen die 'met warme kop en koude rug' bij het paasvuur staan dat toch anders zien. Dorpen, en het platteland waar die zich bevinden, lijken een soort tussencategorie te zijn, waarover lastig na te denken valt.

Denken over platteland is dus een uitdaging. Misschien komt dat wel doordat filosoferen meer een stadse dan een rurale activiteit is, in elk geval in de westerse traditie. Socrates, de stamvader van die traditie, was echt een stadsdenker. De bundel *Philosophy and the City*, die filosofische teksten over de stad samenbrengt, zegt onomwonden: ‘De westerse filosofie zoals wij die kennen, is geboren in de stad; Socrates was de vroedvrouw.’²⁰ Socrates’ leerling Plato stichtte zijn *Akademia* weliswaar net buiten de muren van Athene, maar we zien hem toch niet echt als een plattelander. Volgens Plato, en ook zijn leerling Aristoteles na hem, was het actieve sociale en politieke leven van de stad onontbeerlijk voor filosofische reflectie, naast een zekere mate van vrije tijd.

Om naar een universiteit te gaan, in elk geval in Nederland, moet je ook naar de stad, of op z’n minst naar een campus aan de rand ervan. Voor zover we grote denkers kunnen verzinnen die zich wél op het platteland begaven – denk aan Nietzsche in de Zwitserse Alpen, aan Rousseau die in zijn laatste jaren lange wandelingen buiten Parijs maakte, of aan Camus die nog net voor zijn ‘absurde’ dood verkaste naar een dorpje in de Franse Luberon om daar vrienden te maken uit het lokale voetbalteam – geldt hetzelfde als voor Thoreau: het gaat hen meer om de nabijheid van de natuur dan om het rurale leven. Waarschijnlijk draagt dat eraan bij dat mensen die serieus nadenken over het platteland nog altijd betrekkelijk zeldzaam zijn. Een echte uitzondering is de Duitse denker Martin Heidegger. Met hem begin ik het eerste hoofdstuk.